

Vakıf

210079

Haremeyn
080579

01 Aralık 2023

DARÜSSAADE YAYIMLANDIKI
SONRA GELEN DOKÜM.

Kanuni'nin ölümünden bir yıl önce sadrazamlığa atanmış, özellikle Kanuni'den sonra tahta çıkan II. Selim ve III. Murad devirlerinde imparatorluğu fiilen padişah gibi yönetmiştir. Bu durum 1579 senesine, yani bilinmeyen kişilerin düzenlediği bir suikasta kurban gidene kadar sürmüştür. Habeşi Mehmed Ağa kızlar ağası olduğu sırada Sokollu böyle bir gücün sahibiydi ama ağa onun müntesibi değildi. Tam tersine, Habeşi Mehmed Ağa'yı himaye eden Nurbanu Sultan, Sokollu'ya hasımdı. Nurbanu Sultan'ın rakipleri Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa da Sokollu'nun hasımları arasındaydı.¹⁶ Sokollu cinayeti sarayda büyük bir boşluk bıraktı ve Nurbanu Sultan, Safiye Sultan ve iki hadım ağa bu boşluğa doldurmak için hemen birbiriyle rekabete girdi. Habeşi Mehmed Ağa bu cinayetten iki yıl sonra ismarladığı minyatürlü bir yazma eserde Sokollu'nun kanını yerde bırakmayan kişi olarak gösterilir, daha önemlisi saraydaki işleri asıl yürüten devlet adamı olarak temsil edilir, dolayısıyla onun bu rekabetten muzaffer çıktığı söylenebilir. 11. Bölüm'de bu yazma eser ve Habeşi Mehmed Ağa'nın ismarladığı diğer eserler üzerinde etraflıca duracağım.

Evkaf-ı Haremeyn

Gerçekte kızlar ağası Habeşi Mehmed Ağa'nın otoritesini güçlendiren asıl gelişme Evkaf-ı Haremeyn'in yani İslam'ın kutsal şehirleri Mekke ve Medine'ye tahsis edilmiş vakıfların nezaretini üstlenmesi oldu. 1580'lerin sonuna doğru III. Murad bu vakıfların nezaretini kudretli Babüssaade ağası Gazanfer Ağa'dan alarak Habeşi Mehmed Ağa'ya verdi.¹⁷ Gazanfer Ağa'nın muazzam nüfuzu göz önüne alındığında bu kararın ne kadar olağanüstü bir hamle olduğu anlaşılır. O tarihe kadar harem dahil padişahın ailesinin ve hane halkının işlerine Gazanfer Ağa bakıyordu. Aynı tarihte Habeşi Mehmed Ağa, "Ağa-yı Darüssaade" unvanını aldı. Bu da

Darüssaade ağalığı makamının Evkaf-ı Haremeyn'le ayrılmaz bir bağının olması anlamına geliyordu.

Vakıflar konusuna bir parça açıklama getirmek yerinde olur. Vakıf (Arapça *vakf*) kurumu 9. yüzyılda yaratıldığından beri Mekke'ye ve Medine'ye tahsis edilen vakıflar mevcuttu. Vakıf kurucusu –genellikle hanedanın bir üyesi, güçlü bir devlet adamı veya zengin ve nüfuzlu bir din adamı veya tüccar– belli bir arazinin veya mülkün gelirlerini veya gümrük gibi kentsel bir işletmeden elde edilen gelirleri cami, aşevi veya medrese gibi hayır kurumlarını desteklemeye ayırırdı.

Memlûk sultanları Mısır'daki ve –daha sınırlı ölçüde– Suriye'deki topraklarında belirli arazilerden ve mülklerden elde edilen gelirleri Mekke'de ve Medine'de, bir de hac kervan yolu üzerindeki yerlerde cami, medrese, darülkurra, imaret, hastane, kuyu gibi hayratın inşası ve idamesi için vakfetmişti. Ayrıca, belki de daha önemlisi, Hicaz'da tahıl yetiştirilemediği göz önüne alınarak Mısır'daki, özellikle Yukarı Mısır'daki belirli köylere bu vakıflar için buğday ve arpa sağlama yükümlülüğü getirilmişti. 15. yüzyılda Memlûk sultanları tam da bu ihtiyacı karşılamak üzere "deşişet-i kübra"yı¹⁸ oluşturmuştu.¹⁹ Osmanlılar II. Mehmed devrinde Anadolu'nun güneydoğusunda toprak kazanmaya başlayınca, Haremeyn vakıflarına gelir sağlayan bu arazilerden bir kısmını da ele geçirdiler ve o arazilerin vakıf gelirlerini yine Kahire'ye gönderdiler.²⁰ Bu, savaşla ele geçirilen toprakların bir kısmından elde edilen gelirlerin yenilen devlete gönderilmesi anlamına geliyordu. Aslında durum ilk bakışta görüldüğü kadar ironik değildi. Zaten başta Çelebi Mehmed (salt. 1413-1421) olmak üzere daha önceki Osmanlı padişahları da gelirleri Mekke ve Medine'ye tahsis edilen kendi vakıflarını kurmuşlardı.²¹

16 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II: 552; III, kısım 1, s. 49-54; *EP*, "Sokollu Mehmed Pasha", Gilles Veinstein.

17 Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul, 2002, s. 213-15; BOA, MD 62, no. 563, s. 249 (2 Recep 996/28 Mayıs 1588); Necipoğlu, *Age of Sinan*, s. 498; TDVİA, "Darüssaade", Ülkü Altındağ.

18 *Deşişet-i kübrâ*: İri parçalar halinde dövülerek öğütülen buğday ve arpa anlamına geliyordu -ç.n.

19 D'Ohsson, *Tableau général*, III: 223-224; Burckhardt, *Travels in Arabia*, s. 141; Doris Behrens-Abouseif, "Sultan Qaytbay's Foundation in Medina: The Madrasah, the Ribat, and the Dashisha", *Mamluk Studies Review* 2 (1998): 61-72; Güler, *Haremeyn Vakıfları*, s. 38.

20 Yüksel Muslu, *Ottomans and Mamluks*, s. 160.

21 *A.g.e.*, s. 105-106.

01 Nisan 2023

di. Bu strateji sayesinde, kendi himayelerindeki hadım ağalardan biri sarayda nüfuzlu bir konuma yükseldiği zaman doğacak fırsatlardan yararlanacaklardı. Pek çok hadım ağayla bağlar kurmaları sayesinde de eğer belirli bir hadım ağa gözden düşerse, bir felaket yaşamaktan kurtulmuş olacaktı. Bu, Şam'daki Defterdar Fethi Efendi ve Mekkezade Hüseyin Paşa gibi kaderini, ne kadar güçlü olursa olsun tek bir harem ağasına bağlamaktan çok daha mantıklı bir stratejiydi. Bu arada hadım ağalar için, Kazdağlılarla veya Mısır'ın bir başka nüfuzlu hanesiyle bağlantı kurmak, herhangi bir tarihte Mısır'ın ileri gelen haneleri arasındaki ittifaklar ve karşı ittifaklar ağını tanımak için bir fırsat sunuyordu. Evkaf-ı Haremeyn'e tahsis edilmiş gelirleri toplayacak kişilerin seçimi söz konusu olduğunda bu bilgi paha biçilmez bir nitelik kazanıyordu.

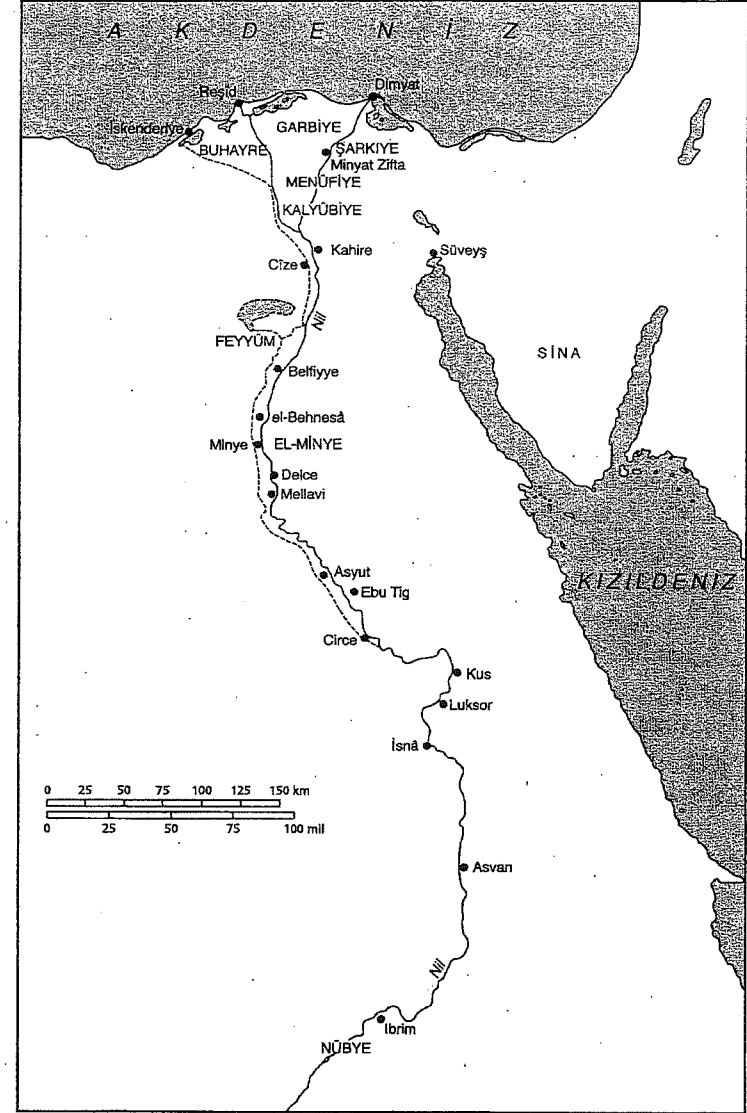
Mısır ve Evkaf-ı Haremeyn

4. Bölüm'de anlatıldığı üzere Darüssaade ağası Evkaf-ı Haremeyn'e nezaret ederdi. Mısır'da pek çok köy, Mekke ve Medine'ye hububat temini amacıyla Evkaf-ı Haremeyn'e tahsis edilmişti. Hububatın her yıl Mısır hac kervanıyla birlikte Mekke'ye ve Medine'ye ulaşmasını sağlamak Darüssaade ağasının sorumluluğuydu. Darüssaade ağası doğal olarak, İstanbul'daki makamını bırakıp Mısır köylerini gezemezdi; hububat hasadını, ürünün Nil gemilerine yüklenip Kahire'ye naklini ve oradan deve sırtında Süveyş'e taşınmasını, ardından Mekke'nin limanı Cidde'ye götürülmek üzere -Evkaf'ın bu iş özel olarak tahsis ettiği- Hint gemilerine yüklenmesini şahsen denetlemesi söz konusu değildi (bkz. Harita 8.1). Bu işlerin o yerlerdeki kişilere iltizam usulüyle verilmesi gerekiyordu. Tabii ki bu iltizamı alabilecek kadar varlıklı kişiler birkaç istisna dışında eyaletin âyanıydı. Yerel bir müzayedede, eyalet âyanından biri belirli bir mali yılda köyün üreteceği mahsulün değerine ilişkin tahmine dayanarak bir teklifte bulunurdu. Bu fiyatı peşin olarak devlet hazinesine öder, ardından kendisi Kahire'de kalırken, müntesiplerinden birini diğer vergi gelirlerini ve hububatı toplamaya gönderirdi. Söz konusu müntesip, iltizam bedelini karşılayacak

228-234

Jane Hathaway, Darüssaade ağası: Osmanlı sarayında Afrikalı bir güç odağı, çev. Tansel Demirel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022. s. **İSAM DN. 296913**

Vakıf
210079
Haremeyn
080573

Harita 8.1 Mısır (kazaları gösteren harita).